

**НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ: ХЕГЕМОН СВЕТСКИХ РАЗМЕРА
И БАЛКАНСКО СТРАШИЛО
О ХАРВИЈЕВОЈ КЊИЗИ И ЊЕНОЈ ОВДАШЊОЈ
РЕЦЕПЦИЈИ**

Владимир Илић^{*}, Марта Вељковић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд

^{*}*vilic@f.bg.ac.rs*

Ко жели да пише о неолиберализму, мора пре свега да говори о капитализму; а у јужнословенским земљама, и о национализму.

Анализом и критиком историје садашњег, у њему тражимо могућност за боље изгледе у будућности. Актуелна (глобална) економска криза, по својој распрострањености, јесте просек. Она више није пролазна деформација друштвеног поретка – она је сам поредак. Диркем је својевремено тврдио да је оно што је просечно нормално, осим у ситуацијама неизбежног настанка радикално новог. Ако тај критеријум прихватимо као ваљан, једино што нам остаје јесте жељно ишчекивање патолошког. А патолошко је, по свему судећи, оно чега данас, већина светских економија, у оном смислу у коме овај термин овде употребљавамо, нема. Основна дилема стога је следећа: како да патолошко начинимо могућим?

Дејвид Харви, писац књиге *Кратка историја неолиберализма* (2012/2005), показује нам да алтернативе за будући поредак треба тражити у теоријском и истраживачком осмишљавању постојећег, уз примену иманентне критичке анализе. Глобализација, неолиберализам и капитализам јесу основни (негативни) јунаци његове књиге. Почетак нове (и још увек актуелне) друштвене и економске историје Харви смешта у период 1978-1980. Епицентар промене, која је у овим годинама отпочела, а која је убрзо задобила глобалне димензије, био је у Сједињеним Америчким Државама и Британији. То, наравно, не значи да су ове две државе напосто преузеле кормило светске политичко-економске будућности, усмеривши га на своју руку у правцу неолиберализма.

Управо таквом тврдњом бисмо начинили велику грешку и значајан сазнајни пропуст. Уопште узев, Харви се бави идеологијом неолиберализма, што му је и посао, запостављајући њене везе за економијом капитализма, о чему ће још бити речи. Начин на који Харви осликава различите сценарије (покушаја) прелазака на неолибералну реторику и праксу, у виду „званичних извештаја са фронтва“ у Мексику, Аргентини, Јужној Кореји, Шведској и Кини, јасно показује да не постоји један универзални, а још мање сасвим

чисти, тип неолибералног устројства државе. Свака од поменутих држава у довољној мери се разликовала од осталих пре наступања ових политичко-економских промена, па су, последично, у конкретним случајевима ове добијале различите размере и бивале посве различитог интензитета. Па ипак, то аутора не спречава да као свој основни предмет истраживања постави саму срж доктрине која је крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година ступила на светску политичку и економску сцену, радикално променивши дотадашњи ток и изглед догађаја, како на међународном, тако и на унутрашњем плану бројних држава.¹

Пропаст „изграђеног либерализма“, како аутор назива поредак успостављен након Другог светског рата, који је као кључну карактеристику имао државно, друштвено и политичко ограничење капитала, значио је прелазак на један посве нови систем односа, који је тежио да се од свих поменутих ограничења ослободи (барем у теорији, ако не толико доследно и у самој пракси). Али, теорија је увек утолико идејно чистија уколико је удаљења од праксе.

Наиме, привредни раст педесетих и шездесетих година био је условљен, пре свега, различитим видовима државног интервенционизма, који је, како аутор наводи, бивао руковођен кејнзијанским мерама монетарне и фискалне политике. Криза седамдесетих била је тако увод у нову врсту међународне, као и интерне економске политике, која ће од тада имати доминантно неолибералне карактеристике. Харви кроз књигу управо покушава да одгонетне корене те неолибералне идеологије, факторе који су је начинили феноменом за који се безмало може рећи да је постао светски, као и импликације које из ње произилазе.

Осим увода, књига се састоји од седам поглавља². Према Харвију, неостварене идеје групе *Mon Pelerin*, основане крајем четрдесетих година, чије су кључне фигуре били Хајек и Фридман, коначно су наишле на плодно тло за своју реализацију у економској кризи седамдесетих година. По његовом мишљењу, „брутални“ експеримент изведен у Чилеу седамдесетих година³, који он тумачи као још један маневар великих сила, које су се, по навици, послужиле периферијом како би испробале ефикасност модела који

¹ На теоријском плану припрема епохе неолиберализма почела је још 1971, са Ролсовом књигом. О филозофским разликама између неолиберализма и различитих старијих варијанти исте основне идеологије писано је, и код нас, доста.

² Слобода је само још једна реч; Конструкција сагласности; Неолиберална држава; Неравномерности географског развоја; Неолиберализам „са кинеским карактеристикама“; Неолиберализам на проби; Будућност слободе.

³ Бруталност неолиберализма не пропушта да запази Маринковић, слажући се са Харвијем да се у његовом случају ради о намерном укидању свих облика друштвене солидарности (Маринковић, 2013, стр. 494). Није неопходно коментарисати да претпостављена интенционалност донекле подсећа на обрасце научног објашњења типа „завера злих људи“. Важнија је веза између пишевог и критичаревог наглашавања политичког и културног у односу на економски аспект неолиберализма. Харви се бави пре свега идеологијом, а не стварношћу. Ни он ни Маринковић не би нагласили да база одређује надградњу. То је анахроно, несавремено. А Ниче није писац за свакога.

би касније, уколико се заиста покаже ефикасним, могао бити (и јесте) имплементиран у самом центру, а чије оваплоћење представља Вашингтонски консензус усвојен деведесетих година, био је окосница почетка ове нове историје. Међутим, основна дилема са којом се Харви у овом погледу суочава јесте питање како се уопште дошло до тога да неолиберализам тако брзо постане начин мишљења који се *a priori* намеће сваком здравом разуму, као „природно“ решење проблема на који се тих година наишло? Универзална привлачност концепта „слободе“, као и примена силе, нису му изгледали као довољни услови за конструкцију сагласности око потребе за изградњом неолибералног поретка. Систематско вршење утицаја на јавно мњење, кроз најразличитије врсте институција (од корпорација, преко школа, универзитета, па све до медија) били су, по Харвију, подједнако неопходни услови за својеврсну хегемонију коју ће овај дискурс ускоро остварити. Уз то, он не заборавља да напомене ни разлике које су у том погледу постојале између „главних“ држава неолиберализма, услед важности специфичне спреге између политике и капитала (најпре корпорација) каква је постојала у САД, која пак свој пандан није имала у Великој Британији, где је, насупрот томе, традиција државе благостања била далеко јаче утемељена. Такво (различито) наслеђе условило је нешто другачији пут у правцу изградње неолиберализма као огртача будуће економске политике када је о поменутих државама (и не само о њима) реч. Али, Харви се не пита, или, тачније, не пита се пре свега, шта је испод огртача.

Другим речима, не наглашава економске корене неолиберализма. При чему не мислимо да замеримо Харвију што није био марксист. Хоћемо само да кажемо да историја идеја, ма колико била аутономна, не сме да замари своје везе са друштвеном структуром, нити са њеним променама. Па ипак, након што је изграђена, неолиберална држава показала се у многим пољима као неконзистентна у односу на теорију из које је произашла. И то бар делимично брани Харвија од наше критике. Оно што ће ускоро постати њено темељно обележје, по Харвију, јесте њена изразита нестабилност. Као неке од важних противречности које је као политичку форму карактеришу, аутор истиче следеће: уместо да њена интервенција и моћ опада, од ње се очекује да буде фактор који активно ради на обезбеђивању повољне пословне климе за несметано одвијање акумулације капитала; наметање слободног тржишта као искључивог и јединог начина вођења економске активности противречно је идеалу личних слобода и индивидуалног избора који се теоријом проповеда; регулација фискалног система заправо захтева нове форме регулације (било у циљу превентиве, било као решења на већ постојећу кризу), као што су, на пример, правила која се намећу кроз СТО, ММФ или Светску банку; разноврсност конкуренције завршава у монолитности монопола и олигопола; коначно, разарање ранијих форми друштвене солидарности (услед индивидуализма као императива) условљава потребу за новим основама и формама удруживања. Како би неке од наведених недоследности уредила, неолиберална држава неретко прибегава неоконзервативним одговорима, наводи Харви.

Ово није неважно. Наш критичар Д. Маринковић пише: „Прошло је тек нешто више од тридесет година од како је политички „озваничено“ постојања једног, у почетку релативно стихијског, у великој мери неартикулисаног и хаотичног и контрадикторног концепта (Harvey, 2005, стр. 64) –

наиме неолиберализма као радикалне конзервативне оријентације“ (Маринковић, 2013, стр. 498). Ово је озбиљно питање. Либерализам и конзерватизам су теоријски доста јасно разграничени, а у пракси јесу спојиви. Но, пре но што погледамо шта даље из овога следи, подсетимо се шта је Милић о овоме својевремено писао, а што је уједно и оно што су Харви и Маринковић заборавили у својим анализама (или то нису никад ни сазнали, што првом не можемо замерити). Наиме, као заједничке особине свих буржоаских идеологија (конзерватизма, либерализма и реформизма као три најчистија вида) Милић наводи, осим тежње да се очува капиталистички поредак, унутрашњу противречност, као и њихову расцепканост на уже струје и правце (ето и нијансирања које нашим ауторима неретко мањка). Унутрашњу противречност ових идеологија Милић објашњава друштвено-историјским околностима, услед тешкоћа које су се појавиле у идејно (доследном) усклађивању практично-техничке мисли и знања са једне, и друштвено-интегративне функције идеологије, са друге стране, посебно у условима и оним областима друштвене стварности где је идејни и практични однос према делатности толико различит да се може помирити само на један противречан начин. Управо у капитализму долази до потпуног расцепа идејног садржаја практично-техничке мисли и друштвено-интегративне идеологије, при чему се у првој инсистира на што већој ефикасности, док се кроз другу недостаци прве компензују инфилтрирањем ирационалних идеја (Милић, 1989). Зашто нас онда, „неоконзервативан одговор“ у неолиберализму толико запањује? Ово питање тим гласније постављамо уколико се има у виду тренутна криза капитализма, са једне, и иманентна особина буржоаске идеологије да, у свом супротстављању револуционарним догађајима и идејама, поприма конзервативне црте, далеко чешће неко у временима која су мирна и за њу безбедна, са друге стране (Милић, 1989)?

Дакле, вратимо се нашем писцу. Милитаризација, као и обнова неких ранијих моралних вредности (оличених у религији, нацији, историји, итд.) само су неки од показатеља оваквог „заокрета“, за који се, по Харвију не може рећи да је специфично амерички модел решавања поменутих противречности. Управо овакав увид омогућава нам да разумемо различитост економија које карактерише тзв „неолиберални заокрет“, као што нам и онемогућава да некритички прихватимо тврдњу да је неолиберализам у потпуности завладао светском позорницом. Кроз пример Кине аутор ће јасније показати да неолиберализација на економском (дакле међународном) плану не мора нужно да значи и неолиберализацију у друштвеном и културном смислу. Или, како сам Харви наводи: „За почетак, треба рећи да је већина држава које су преузеле заокрет ка неолиберализму учинила то само делимично“. Мање су важни примери Јапана и Западне Немачке, које аутор наводи; они су овим неолибералним реформама приступили само половично (држава је и даље играла значајну улогу), а поменуте земље су, ипак, у посматраном периоду доживеле привредни раст и велики економски успех, што се за САД и Британију тог доба не може рећи. Важније је што Харви види Кину као пример неолиберализације, ако већ не и неолиберализма (ово потоње она заиста нипошто није). Али, да ли је кинеска економија чак и данас, да не говоримо о времену Регана и М. Тачер, неолиберална? Потребно је истраживање и диференцирање, а не олако сврставање. Тјен Ан Мен је овде мање важан од структуралних карактеристика кинеске привреде, која

нипошто није ни данас неупитно неолиберална. Писали су о овоме наши пи-сци: С. Жуњић (1994), В. Томановић (1997), М. Печујлић (1997) и З. Видојевић (у низу радова; нпр. 1997). Разумљиво је што Харви о томе није обавештен; више чуди што Д. Маринковић ово игнорише. А шта Харви о овоме пише? Подсећа да тржишне реформе нису биле свуда изведене на исти начин, као и да је могуће у значајној мери одступити од нацрта који „трио“ у том погледу налаже, те да је и наизглед „свемоћни“ неолиберализам имао и ненамераване (па и неочекиване) последице за епицентар који га је емитовао. Некада релативно самодовољна кинеска економија (којој Харви посвећује цело поглавље књиге), почев од седамдесетих година двадесетог века, креће се у једном сасвим новом правцу, који јој је, како аутор налази, омогућио да ускоро прерасте у економску силу светских размера (илустративан податак у том смислу је да је она 2003. постала највећи светски увозник нафте после САД), и то следећи властити пут у неолиберализам. На питање зашто би Комунистичка партија овакав преокрет дозволила, Харви одговара тезом да је неолиберализација једног сегмента кинеске привреде била начин (дакле средство) којим се партија послужила у циљу јачања своје технолошке и економске моћи, лакшег сузбијања отпора унутар, као и изван кинеске државе, и што је можда још важније – зарад јачања свог геополитичког и стратешког положаја, како у региону тако и ван њега.

Међутим, налази Харви, неолиберализам који је у Кини имплементиран био је далеко од идеалног типа, и управо због тога, налази он, неки од аутора говоре о „социјализму са кинеским карактеристикама“, док други помињу „приватизацију са кинеским карактеристикама“. Но, како год је назвали, Харви закључује да је Кина изградила једну специфичну тржишну економију, са јаком и у њој посве присутном улогом државе, што је довело до привредног раста какав друге (горе наведене) државе нису познавале, као и пораста благостања код великог дела становништва. Па ипак, ни у њој негативне последице увођења неких од неолибералних принципа у сферу привреде нису изостале: пораст неједнакости (посебно између руралног и градског становништва), масовна пролетеризација са једне, а јачање власти (користи се тај израз, поводом земље којом влада комунистичка олигархија) капиталистичке класе са друге стране, као и загађивање животне средине, само су неке од њих које аутор наводи. Осим тога, кинески случај веома је индикативан у још једном смислу – он нам показује да, речима аутора: „неолиберализам у економији не прати нужно никакав напредак у области људских, грађанских или демократских права“, премда је, утицај неолибералне идеологије у Кини ипак био довољно јак да истопи тзв „гвоздену чинију пиринча“, на коју су становници ове државе од вајкада били навикнути. Но, то су само неки од изазова који кинеској политичкој елити тек предстоје, закључује Харви.

Рецесија која је на светској сцени уследила након раних двехиљадитих година у извесном смислу ставила је „неолиберализам на пробу“, а пошто постоје различита тумачења оваквог стања привреде, Харви их дели у две основне категорије: једно становиште образложиће колапс тврђом да је он последица недовољно доследног спровођења неолиберализације (посебно у економски водећим земљама, Кини и САД); друго, далеко индикативније објашњење, које полази од тога да је „неолиберализација само пример када погрешна теорија подивља“, упућује нас, налази аутор, на тензију

„између одрживог капитализма, с једне стране, и обнове/реконструисања моћи капиталистичке класе, с друге“. На овом месту долазимо до једног од најбољих запажања аутора ове књиге, које се састоји у следећем: услед очигледног опредељења глобалних економија за ову другу варијанту (реконструисање моћи капиталистичке класе), наилазимо на један од највећих парадокса, а то је ситуација да се, цитирајмо аутора, „снажан и моћан покрет социјалне демократије, која се залаже за радничку класу, налази (се) у бољој позицији да спаси капитализам од саме капиталистичке класе“. Овакво је пак стање ствари, како он даље објашњава, последица дилеме пред којом капиталистичка класа нема сумње за коју алтернативу да се определи: губитак богатства или пропаст система у коме је оно стечено (па евентуално још једном покушати да се из те пропасти профитира). Мада, у суштини, оваква ситуација и није толико парадоксална ако се има у виду горе поменути логика свих буржоаских идеологија – спасити капиталистички поредак – којој, у том случају, реформизам у овом настојању остаје сасвим доследан.

Свој претходни налаз Харви назива само „спекулацијом“, те се упушта у анализу потпуно опречног сценарија, који се може представити на следећи начин: да ли је могуће да још јачи неолиберализам спаси постојећи неолиберализам који се нашао у кризи? Позитиван одговор на ово питање, према налазима које наводи, мало је вероватан: од седамдесетих година посматрано, неолиберализам није успео да подстакне значајан глобални (привредни) раст, а „готово сви глобални индикатори, који се односе на ниво здравствених услуга, очекивани животни век, дечији морталитет и њима слични, показују губитке а не напредак у погледу опште добробити“. Далеко боље резултате он проналази код држава које су само делимично спровеле неолиберализацију, у поређењу са онима које су је континуирано спроводиле (у том смислу он пореди Шведску и Енглеску). Услед оваквих показатеља, поставља се логично питање зашто је онда, ипак, здраворазумски одговор на неолиберализацију и даље још јача неолиберализација, као „једина алтернатива“ у светлу даље глобализације? Харви истиче два разлога оваквог стања, које није последица само непознавања чињеница сличних горе поменутих: први је неравномеран географски развој (услед чега се повремено узлети неолибералних економија тумаче као коначни тријумф, чиме се слика општег и дугорочног стања ових економија заташкава), а други јесте (ре)конструкција моћи владајуће и капиталистичке класе, коју је овај поредак омогућио, а која има доминантну улогу у конструисању дискурса који ће владати јавним мњењем. Све то наводи аутора да закључи да је „главно постигнуће неолиберализације прерасподела, а не стварање богатства и доходака“, и то „акумулацијом помоћу развлашћивања“. Оваква врста акумулације капитала, коју неолиберализам спроводи, тј. омогућава, има по Харвију четири кључна обележја, која нам, сматрамо, могу помоћи да у сваком конкретном случају прецизно утврдимо меру присутности неолиберализма: приватизација и комодификација средстава која су до тада била јавна; финансијализација која чини да финансијске спекулације постају доминантни облик акумулације капитала (уместо реалног сектора и производње уопште); управљање и манипулација кризама као начином да се богатство сиромашнијих земаља реалоцира у богатије; државна прерасподела, која ју чини слугом капитала наместо помоћником нижих и угрожених класа становништва.

Па ипак, све ово не би требало да нас наведе на помисао да опозиција оваквом поретку ствари не постоји. Међутим, занимљиво је ауторово запажање да она не може бити озбиљна критика система све док се користи његовим властитим оруђем како би га напала. Наиме, инсистирање опозиције на концепту индивидуалних (људских) права јесте на месту, али таква врста критике промашује проблем, за који би адекватније решење било инсистирање на изграђивању једне нове, демократскије структуре која би поштовање истих (и још много шире схваћених) права могла да обезбеди. То би међутим значило потрагу за реалном алтернативом, а не захтев за консолидацијом постојећег поретка. Харви је заборавио реални социјализам: СССР је увелико постојао у време настанка неолиберализма, и готово је извесно да без њега Реган, Тачер и њихови идеолошки сервисери не би тако брзо нити тако убедљиво превладали. Али, за Харвија је социјализам данас само део историје. Што се саме историје тиче, она ће, као и увек, говорити за себе.

Пошто игнорише социјализам, Харви постојање и важност алтернатива неолиберализму које се данас налазе у понуди, а које добијају форму најразличитијих врста покрета у оквиру цивилног друштва (насупротив традиционалном партијском начину борбе) не пориче, али налази да је њихова предност уједно и њихов кључни недостатак: партикуларизам и локализам оваквих покрета (који им омогућује прагматичност) онемогућује сагледавање везе која између њих постоји, а која упућује на структуралне и макроекономске недостатке поретка у којем ови покрети делају, и услед којих су, између осталог, и они сами настали. Харви из свега поменутог извучи један важан закључак у виду налаза који се тиче садашњости, из кога потом изводи и могућности које нам се нуде у будућности, а који се може сажети на следећи начин: досадашња изградња неолибералног (глобалног) поретка значила је класну борбу. Управо у том смислу, сматра он, треба схватити и посматрати могућности које нам се нуде, како би се оне уопште и могле искористити као реални изазов актуелном стању, из чијег оквира и теже да измакну. Неки од предлога аутора у том погледу јесу да би најпре требало теоријски и практички осмислити везу између покрета који се противе оваквом процесу, а који су тренутно прилично фрагментирани; потом, противречности неолиберализма, као и одступање праксе од његове реторике, требало би искористити као једно од најважнијих оруђа, а уједно и циљева опозиције; када је, пак, о области права и слобода реч, основна мета критике треба да буду права на личну приватну својину и профитну стопу, али и борба за усвајање потпуно новог корпуса права (овде је пак аутор свестан чињенице да замена неолибералних концепата права новим правима значи и потребу за друштвеним процесом који би обезбедио поредак у коме би се та нова права могла имплементирати). Или, његовим речима: „главни фокус политичке борбе свакако би требало да буде дубоко антидемократска природа неолиберализма, подржана ауторитаризмом неоконзервативних представника“. Харви тако своју суморну анализу завршава са донекле неочекиваним оптимизмом: онако како су једном (на самом почетку ове кратке историје) америчке неолибералне вредности биле прихваћене као универзалне и вредне сваке жртве, биће прихваћене и једне нове, које су по својој суштини дубоко демократске и њима у том погледу супротстављене. Па је тако „свет данас у прилици да одбаци такав империјалистички корак, и да у

срце неолибералног и неоконзервативног капитализма рефлектује сасвим другачији систем вредности: онај који се односи на отворену демократију посвећену остварењу друштвене једнакости, заједно са економском, политичком и културном правдом“.

Тако Харви олако и без дубинске анализе решава вишевековни проблем синтезе три основна принципа (слободе, једнакости и заједнице), који најразличитије идеологије, упркос најразличитијим настојањима, нису успеле да пренебрегну, о чему исцрпно пише М. Брдар у свом чланку из 1992. Без жеље да значај и квалитет Харвијеве књиге релативизујемо, чини нам се ипак да је и овај аутор поклекао пред бедом који је неретко био узрок спотицања многих од његових претходника: наиме, његова критичка анализа постојећег друштвеног устројства, итекако поткрепљена обимном емпиријском грађом, на својој изузетности и темељности губи управо пред императивом прагматичности, са којим нужно мора бити суочена. Десни либерализам са конзервативним примесама жели се сузбити левим, демократским либерализмом. Јасно је барем зашто му, у духу левог либерализма, принципи слободе и правде не стоје у опречном односу. Да допустимо себи нешто слободније играње појмовима: Харви овде прихвата русоистичку традицију радикалне демократије, хотећи да “жирондински” неолиберализам надвлда “јакобинском” демократијом.⁴ Харвијеве алтернативе постојећим неолибералним одговорима на кризу изазвану неолибералним правилима подједнако су слабе колико и ефикасност поменутих реформи у решавању актуелне кризе. Чине нам се хеуристички некорисним и практично неостваривим његове алтернативе постојећем начину организације друштвене структуре. Иако се овај аутор, како имплицитно, тако и експлицитно, оградно од класичних марксистичких револуционарних аспирација, налазећи да ове немају своју реалну потпору у поретку о којем је реч (треба имати у виду његове напомене о потреби увиђања структуралне повезаности постојећих друштвених покрета који, сваки на свој начин, изражавају незадовољство неолибералним поретком), сасвим је неосновано одлажење у другу крајност континуума расположивих средстава промене постојеће друштвено-економске формације. Уколико се такве структуралне сличности између њих и могу уочити, остаје нејасно како би на оперативном нивоу промена била изводљива, будући да сваки од ових покрета има специфичну, јасну и ограничену сферу деловања, која уједно и осликава њихов идентитет наспрам других покрета. Питање је, уосталом, колико је промена за коју се ови покрети залажу, компатибилна са суштинском променом друштвене структуре уопште, будући да су њихови интереси далеко јаче испарцелисани него што се то на први поглед може учинити, а не види се лева алтернатива која би могла да их у себе продуктивно укључи. Такође, њихова супротстављања систему и неолибералном поретку на коме он почива само су манифестног карактера, у оној мери у којој је управо оваква организација друштвеног живота она која је њихово постојање условила. Није тешко замислити ситуацију у којој ће сви ови покрети, уколико то већ и нису, остати

⁴ Нећемо улазити у питања либералне критике радикалне демократије. На располагању су Карл Попер, у новије време, на пример, Агнеш Хелер, а код нас, сасвим скоро, А. Молнар. (Молнар, 2014).

консолидовани у оквиру неолибералног пројекта будућности, чиме ће им бити обезбеђено да смислено наставе са деловањем у оквиру поља које им је претходно већ предодређено, докле год средства и путеви које они притом користе остају од незнатне опасности за постојеће стање ствари. У том смислу постаје далеко јасније реално одсуство иницијативе за било каквом променом суштинског карактера.

Протагонисти ових покрета занемарују класни проблем: они који заговарају класну парадигму често ове покрете виде као чист продукт капитализма, неупотребљив за било какву промену система. Д. Маринковић је овде сасвим јасан: „На историјску сцену постиндустријских, постмодерних, флуидних, неолиберализованих друштвава ступају неки нови „колективни“ актери чије су карактеристике трансфункционалност и мобилизација веома дифузних социјалних категорија. Те се категорије често заснивају на полу (и роду), сексуалности, етничитету, животним стилевима, религији или неким врстама локалности (Pakulski and Waters 1996, стр. 143)” (Маринковић, 2013, стр. 496–497). Маринковић је овде подједнако удаљен од марксизма као и Харви: обојица супротстављају заштиту мањина класном концепту. А Маркс и Енгелс су писали: „Пролетери свих земаља – уједините се”. Можда треба подсетити да и међу припадницима верских и сексуалних мањина има оних који су сиромашни, беспослени, бескућници.

Уз то, уколико револуционарне тежње и промене одбацимо, остаје нам да се запитамо да ли је уопште могуће суочити се са проблемима постојећег друштвеног поретка другачије него средствима која нам он сам за то нуди. Остаје сенка сумње да је одговор на ово питање негативан, те да ће неограничена способност и флексибилност неолибералног поретка, посебно када је у питању суочавање са критиком и/или тежњама за његовом изменом, поново доћи до свог пуног изражаја, успевши да нас по ко зна који пут увери у то да је капитализам једини суштински могућ излаз и одговор на кризу неолибералног поретка.

Наравно, капитализам се не мора бранити неолиберализмом; познате су историјске алтернативе, реформизам, социјалдемократија, фашизам. А могуће су и нове. Или обновљене старе: рефашизација није немогућа, ако систем уђе у кризу која се не може другачије решити.

Сумарно, како наши критичари гледају на Харвијеве ставове? З. Голубовић о његовој књизи пише као о бриљантној анализи (Голубовић, 2012, стр. 490). Д. Маринковић је такође пун хвале: за њега је овај „дискурс о неолиберализму заправо дискурс о историји кратког двадесет и првог века“ (Маринковић, 2013, стр. 493). Маринковић је отворенији од З. Голубовић: прихвата Харвијеву лево-либералну професорску перспективу, запоставља значај економије за настанак и развој неолиберализма: „Овим ставовима је још једном потврђена хипотеза Дејвида Харвија да неолиберализам као свеприсутна и хегемонистичка парадигма има изворишта свог легитимитета и у култури, исто као као и у политици, економији и науци” (Исто, стр. 497). Мањине се не виде овде као могући савезници у настојању да се систем промени: и Харви и Маринковић су у овом погледу испод нивоа не само 1968. него и Вилхелма Рајха. За Маринковића је, као и за Полањија, саморегулативно друштво утопијски експеримент; он заборавља да је био сведок таквог релативно трајног утопијског експеримента у својој младости (Маринковић, 2013, стр. 498; Полањи, 2003, стр. 240). По томе се он разли-

кује од З. Голубовић. С друге стране, З. Голубовић не може да не следи Харвија у његовом превиђању некадашњег реалног социјализма и његове улоге у настанку неолиберализма. Но, док је за Харвија социјализам само део историје, темељна дистинкција Загорке Голубовић између социјализма и стаљинизма овде јој инхерентно ограничава перспективу (Голубовић, 1982). Наиме, она је сматрала и сматра да социјализам, за разлику од стаљинизма, никада није постојао као реални друштвени облик. У том смислу, њена позиција налази се више лево од Харвијеве, пошто спада у леве критике социјализма. То је не спречава да се сложи са Харвијевом лево-либералном критиком неолиберализма; заједнички идејни противник овде ниволише разлике.

Можда овде треба додати још нешто. Не само што је неолиберализам настао као реакција на социјалистичку претњу, него је, као што примећује Хобсбаум, и његова претходница, држава благостања, коју Харви назива „изграђеним либерализмом”, настала под утицајем исте ове претње (Хобсбаум, 2002).

Но, нама је овде важније нешто друго. Харви у свом демократском лево-либералном отпору конзервативним примесима импрегнираном десном неолиберализму не мора да води рачуна о последицама одсечног одбацивања *Machtpolitik* и *Weltpolitik* светских неолибералних антидемократских сила. Маринковић је, пак, видео трибалистичке ратове. Он је југословенски социолог. Када пише да „Харвијево дело (...) не поставља само питања о будућности људске слободе и поретка, о алтернативама хегемонистичким политичким праксама моћних држава које већ деценијама преобликују наш свет, већ служи и као парадигма за обнову критичких снага хуманистичке науке” (Маринковић, 2013, стр. 493), он у интерпретацију не уноси само светско-политичку ноту, као што чини Харви, него то ради на простору где се као алтернатива социјализму испрва није јавио неолиберализам, него конзерватизам у својој балканској варијанти етничког чишћења. Поводом подршке неолибералних велесила различитим десним режимима Маринковић наводи Харвија да је „неоконзервативизам у потпуности конзистентан са неолибералним програмом који обухвата владавину елита, неповерење у демократију и одржање тржишних слобода” (Харви, 2012, стр. 110; Маринковић, 2013, стр. 495). Обојица су у праву. Али је на овом простору не-неолиберална алтернатива обележена именима Туђмана и Милошевића. И опет, када наводи Харвија, наш критичар цитира: „окрутна свеprisутност америчке империјалне моћи можда лежи иза рапидног умножавања неолибералних државних форми широм света од средине 1970-их година наовамо” (Харви, 2012, стр. 24; Маринковић, 2013, стр. 495). И ово је тачно. То је аргумент којим Ј. Бакић брани своју националистичку позицију (Бакић, 2012). Југословенски социолози би морали да буду опрезнији када суде о неолиберализму (укључујемо ту и оне националистички оријентисане: САД су 1995. сачувале Бању Луку за Републику Српску). Игнорисање економске основе неолиберализма, изостављање из разматрања реалног социјализма без којег не би било неолиберализма, пропуст да се разјасне разлике између неолибералних и у неолиберализам укључених конзервативних садржаја (који су доминирали и који превладавају на нашем простору, као засад једина реална алтернатива), посматрање питања мањина као ефемерног – све то на нашим просторима иде на руку конзерватизму, а не левој критици (десног)

неолиберализма. Оно што је дозвољено Харвију, није социолозима са наших простора.

Још само једну реч. Харвијева књига је продорна, заводљива, подстицајна. Његове анализе идеологије и промишљања економских основа неолиберализма нису праћена разрађеном ни садржајном замисли друштвене структуре. На визуелном плану, Харвијева књига је уношење светла; на акустичком, она је звук трубе који позива на борбу. О Марксу треба судити на основу *Капитала*, а не на основу *Манифеста Комунистичке партије*. Исто важи и за Харвија. Ипак, онај ко је прочитао неку темељну студију о друштвеној структури и њеним променама, на пример Лазићев *Чекајући капитализам*, другачије ће сагледавати не само Харвија и рецепцију његове књиге, него и сам неолиберализам. Без обзира на сав свој опрез и релативизовање, Харви помиње власт капиталистичке класе у Кини као реалну могућност. Мање је важно што Кином влада комунистичка олигархија. Значајније је што питање доминантне класе и владајуће класе (или елите, или групе) може да се продуктивно решава само ако се има у виду друштвена структура у некој од њених целовитих и садржајних замисли.

ЛИТЕРАТУРА

- Бакић, Ј. (2012). Крај Југославије: критика национализма и критика империјализма – одговор Владимиру Илићу [The End of Yugoslavia: the Criticism of Nationalism and the Criticism of Imperialism – Response to Vladimir Ilić]. *Социологија [Sociology]*, LIV (4), 731–738.
- Брдар, М. (1992). Мегаидеологије и проблем синтезе: нацрт за критичку ревалоризацију друштвено-научних парадигми [Mega Ideologies and the Problem of Synthesis: Plan for Critical Revaluation of Socio-Scientific Paradigms]. *Theoria*, 35 (1), 69–96.
- Голубовић, З. (1982). *Стаљинизам и социјализам [Stalinism and Socialism]*. Београд: Филозофско друштво Србије.
- Голубовић, З. (2012). Историја неолиберализма [The History of Neoliberalism]. *Социолошки преглед [The Sociological Review]*, XLVI (3), 487–490.
- Харви, Д. (2012). *Кратка историја неолиберализма [A Brief History of Neoliberalism]*. Нови Сад: Mediterran Publishing.
- Хобсбаум, Е. (2002). *Доба екстрема [The Age of Extremes]*. Београд: Дерета.
- Маринковић, Д. (2013). Кратка историја дугорочних последица [A Brief History of Long-Term Consequences]. *Социологија [Sociology]*, LV (3), 493–498.
- Милић, В. (1989). *Прилози историји социологије [Contributions to The History of Sociology]*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Молнар, А. (2014). Романтичарски либерализам и фашизам [Romantic Republicanism and Fascism]. *Politikon*, 9, 20–29.
- Rakulski, J. and Malcolm Waters. (1996). *The Death of Class*. London: Sage Publications.
- Печујлић, М. (1997). *Изазови транзиције [The Challenges of Transition]*. Београд: Правни факултет.
- Полањи, К. (2003). *Велика трансформација. Политичка и економска исходшта нашег времена [The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time]*. Београд: Филип Вишњић.
- Томановић, В. М. (1996). Модернизација и демократизација у (пост)социјалистичким друштвима [Modernisation and Democratisation in (Post)Socialist Societies]. У: З. Видојевић, В. Томановић, М. Јанићијевић, (ур.)

Промене постсоцијалистичких друштава из социолошке перспективе [The Changes of Post-Socialist Societies from a Sociological Perspective] (стр. 41–50).
Београд: ИДН.

Видојевић, З. С. (1997). *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам [Transition, Restauration and Neototalitarism]*. Београд: Институт друштвених наука – Центар за социолошка истраживања.

Жуњић, С. (1994). Реч у расправи: Признање, историја, поредак [A Word in the Debate: Recognition, History, Order]. *Трећи програм [The Third Programme]*, 100, 35–176.